

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

126. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2013. KÜLÖNSZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

A VIASZBÁBUKTÓL AZ EZÜSTÉRMEKIG

A bécsi Josephinum és az első katonarorvosi kitüntetés Európában

Bécs három orvostörténeti múzeuma közül a legérdekesebb és világszerte legnevezetesebb a város kilencedik kerületének klinikai negyedét lezáró, egyik szép klasszicista épületben, az ún. Josephinumban található. Európa egykori első orvosi-sebészeti intézete, egyetemi rangú akadémiaja (Medizinisch-chirurgische Akademie; a magyar szakirodalomban Orvos-sebészi József Akadémia elnevezéssel szerepel) ma a bécsi Orvostudományi Egyetem Történeti Kutatóintézetének, különleges orvostörténeti Múzeumának és páratlan Orvostörténeti Könyvtárának ad helyet. Műemlék könyvtára, múzeumának tárgyai, állandó kiállítása okán az intézményegyüttes hosszú évtizedek óta az európai orvostörténet egyik legfontosabb és leggazdagabb forrásbázisa, amely a kutatók és mindenki számára nyitva áll, külön kérés vagy engedély nélkül megtekinthető. Az egyszerű látogatók azonban – külön engedély megszerzése után – meghatározott időpontban egy különleges, rémségesen izgalmas panoptikumba is bemehetnek, amely egyedülálló anatómiai viaszbábu-preparátumai miatt híresült el már a XVIII. század végén. Ekkor még csak a beavatottak, az intézmény alapítói, első tanárai, majd hallgatói: a monarchia képzett katonarorvosai és -sebészei, majd a XX. században a múzeum, illetve az intézet (Institut für Geschichte der Medizin) 1920. évi megnyitása után a jól informáltak, az orvostörténeti képzésben részt vett egyetemi hallgatók és nem utolsósorban a viaszbábákról véletlenül tudomást szerző „laikusok”, a Bécs ritkaságait felfedezni szándékozó látogatók körében.

Az intézmény története, létrejötte, funkciója, szerepe és jelentősége az európai orvostudomány-történetben nagyon részletesen, gyakorlatilag minden fontos részletében feltárt téma, az épület építészettörténeti vonatkozásaitól¹ kezdve az alapító, II. József császár egészségügyi reformkoncepcióján, a kapcsolódó hadseregszervezési rendeleteken keresztül (utóbbi a magyar szakirodalomban is méltatásra, ismertetésre került másfél évtizede), a páratlan gazdagságú orvostörténeti könyvgyűjtemény bemutatásán és elemzésén át a napjainkban az intézetben folyó kutatásokig. Ezek a vizsgálatok tudomásom szerint csak egyetlen területre nem terjedtek ki, sem külföldön, sem idehaza: a Josephinum megalapításához kapcsolódó katonai kitüntetésekre és emlékéremre. A Hadtörténeti Múzeum éremtára ebben a vonatkozásban egyedülálló kincseket őriz: a II. József katonai orvosi akadémiajának megalapításához kapcsolódó, katonarorvosok és hadisebészek számára adományozott, ezüstből készített kitüntetőket és az akadémia alapításának alkalmából vert impozáns emlékérmeket.² A kitüntetősekről és az emlékéremről a nemzetközi numizmatikai szakirodalom (amint azt látni fogjuk) beszámol, azonban a történeti vonatkozások nem kerültek feltárára. Írásomban tehát e két említett területet kívánom összekapcsolni. Először az intézmény történetét és kapcsolódó szakirodalmát foglalom össze, amely az utolsó és egyetlen, 2005-ben idehaza megjelent, magyar vonatkozó-

¹ A klasszicista stílusú épületet kifejezetten az akadémiai orvospképzés céljára készült. *Leitner, Helmut*: Die bauliche Entwicklung des Allgemeinen Krankenhauses bis zu Joseph II. In: 200 Jahre Allgemeines Krankenhaus in Wien. Hrsg. von *Wjcklicky, Helmut – Skopec, Manfred*. Wien, München, 1984. 31–46. o.

² A Josephinum történetéről, annak szakirodalmáról a felsorolt vonatkozásokat illetően az alábbiakban részletesen szólok. (A Hadtörténeti Múzeum emlékeinek ismertetését részletesen lásd a továbbiakban). E helyen is szeretném megköszönni Sallay Gergely gyűjteményvezetőnek, hogy az éremtárban a kutatást lehetővé tette, önzetlen módon támogatta, s azt, hogy a kérdés numizmatikai szakirodalmát illetően is lelkesen segítette munkámat, köszönöm továbbá Bíró Edina technikai segítségét.

kat is feltáró kitűnő tanulmány megjelenése³ óta jelentősen bővült. Mindezt beillesztve tárgyalom II. József egészségügyi és hadseregreform-elképzeléseinek sorába. Kitérek az említett viaszpreparátumok szerepére is, valamint az intézmény egyedülálló könyvgyűjteményére, mert ezeknek nagyon látványos szerepük volt a józsefi reformok gyakorlati megvalósításában. Végül, de legfőképp e sorba illesztve, mindennek szimbolikus, reprezentációs megjelenítését, a Josephinum megnyitása alkalmából alapított kintüntetéseket és emlékérmeket, kiadásuk körülményeit ismertetem.

II. József egészségügyi reformjai és a Josephinum

II. József 1780-as évekbeli katonai és egészségügyi reformjai és összekapcsolva a hadi-egészségügyi ellátás megváltoztatásával, állami intézményes keretek közé emelésük a Mária Terézia uralkodása (1740–1780) idején, különösen az 1740–50-es években végbemenő újító-, reformfolyamatok sorába illeszkednek, illetve azokra támaszkodva, azok folytatásaként teljesedtek ki.

A XVIII. század közepéig Európa hadseregeiben a sebesült, beteg katonák ellátását alapvetően két forrásból oldották meg. Egyrészt a hadseregek vagy hadseregtek hadvezérei saját alkalmazásban álló orvosdoktorokat, néha sebészeket fogadtak fel, másrészt bizonyos hadseregrészekhez, alakulatokhoz – altiszti rangban – ideiglenesen, bizonyos időszakra vagy egy adott hadjárat idejére sebészeket, felcsereket, borbélyokat fogadtak fel, ami a kor viszonyai között működő városi vagy céhes keretek között praktizáló gyógyító személyeket jelentette: hadseregstentenként és alkalmanként egy-két személyt.⁴ A spanyol örökösödési háborúban például az 1711. évben a Felső-Rajna-vidék hadmozdulatainak során tényleges katonai szolgálatra nem kötelezett (Undienstbare), civil személyeket: felcsereket, borbélyokat és olykor orvosokat fogadtak fel a hadsereg mellé, illetve előírták ezek felfogadását. Így a rajnai hadseregben elméletileg 159 gyógyító személy jutott a 20 602 fős hadseregcsoportra (vagyis nagyjából 130 főre egy), az ezredtörzsekhez rendelt hivatásos katonai, altiszti beosztást kapott egy-két főnyi ezredsebsz mellé.⁵ Nagyságrendileg ezek az arányok az 1750-es évekig nem változtak; az 1744-es rajnai hadszíntéren az 50 000 fős gyalogságra egyetlen orvosi gyógyszeres láda rendszeresítését írták elő, valamint egyetlen sebészmeister (Feldschermeister) és kilenc legény (Feldscherer-Gesellen)

³ Rákóczi, Katalin: Ungarische Zöglinge des Josephinums (1785–1806). *Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae* (a továbbiakban: *Communicationes*), 190–193. (Budapest, 2005) 1–4. sz. 197–214. o. (A továbbiakban: Rákóczi 2005.) Ugyanő ismertette még 1986-ban Hemut Wyklicky intézménytörténeti monográfiáját: *Wyklicky, Helmut: Das Josephinum. Biographie eines Hauses. Die Medizinisch-chirurgisches (így az eredetiben, helyesen: chirurgische) Josephs-Akademie seit 1785. Das Institut für Geschichte der Medizin seit 1920. Wien–München, 1985. Communicationes, 115–116. (1986) 194. o.*

⁴ A kérdés lényegében nem tisztázott sem az európai, sem a hazai szakirodalomban. Az orvosok, borbély-sebészek hiányának, esetleges voltának kérdését Buda 1686-os, nemzetközi összefogást igénylő törökellenes összefogó háborújának kapcsán exponáltam, a bécsi udvar, illetve a haditanács álláspontjára utalva, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején, Rákóczi államának ez irányú újító, központosító törekvéseit vázoltam a „hadi sebesültellátás kérdései Magyarországon (XVI. század – XVIII. század eleje)” c. tanulmányban. In: Az értelem bátorosága. Tanulmányok Perjes Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor, a szerkesztésben közreműködött Csákváry Ferenc, *Kincses Katalin Mária, Mészáros Kálmán, Tóth Ferenc*. Budapest, 2005. 359–385. o. A kérdés témakörében készült legutóbbi tanulmány, éppen Buda ostromának kapcsán, az ott leírtakat a Margit-szigeten létesített ideiglenes katonai kórház régészeti feltárásai nyomán megerősítette, alátámasztotta. Lásd: *Irásné Melis Katalin: Az 1686-os katonai kórház és temető régészeti feltárása a Margit-szigeten. Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 2. sz. 522–548. o. Az orvosdoktorokkal a korá újkor folyamán kötött szerződések viszonylag nagy számban maradtak meg a bécsi Hadilevéltárban (Kriegsarchiv, Wien, Hofkriegsrat: Bestellungen), melyek feldolgozása a monarchia tábori egészségügyének kérdéseit vizsgálva megkerülhetetlen feladat lesz.

⁵ *Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1711. Nach den Feld-Acten...* bearbeitet von *Mühlwerth-Gärtner, Friedrich Freiherr*. II. Ser. IV. Bd. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. XIII. Bd.) Wien, 1887. 485., 490–491. o. Nagyságrendileg hasonló adatok találhatóak az osztrák hadsereg többi alakulatánál is, lásd *uo.* 499–500., 508–510., 517., 534., 537., 542–543. o.

felfogadását írták elő az osztrák hadseregben – már az elnevezések is a túlhaladott céhes keretekre és viszonyokra utalnak.⁶ Tábori orvosok képzésének nem voltak intézményes keretei sem Magyarországon, sem a birodalomban.⁷

Mária Terézia egészségügyi reformjai tulajdonképpen udvari orvosa, Gerard van Swieten (1700–1772) németalföldi származású, császári udvari orvosdoktor személyéhez köthetők.⁸ Ő volt az, aki 1749-ben felállította a bécsi egyetem megreformálása során az orvosi fakultást.⁹ A következő lépés az 1770-ben hozott Közegészségügyi és Járványügyi Törvény (Sanitäts- und Kontumazordnung) volt, melynek hatályát az egész birodalomra kiterjesztették.¹⁰ Ettől kezdve a bécsi egyetem orvosi fakultása már nem foglalkozott

⁶ Uo. 597. o. További adatok az 1730-as, 1740-es évekből: uo. 598–599., 610. o. (XIII. táblázat.) A szakirodalomban: *Steiner, Christl*: Die Bader und Barbieri (Wundärzte) in Wien zur Zeit Maria Theresias (1740–1780). (Dissertationen der Universität Wien, 118.) Wien, 1975. (passim).

⁷ *Evans, Robert*: Die Universität im geistigen Milieu der habsburgischen Länder (17.–18. Jh.). In: Die Universität in Alteuropa. Hrsg. von *Patschovsky, Alexander* und *Rabe, Horst*. (Konstanzer Bibliothek, 22.) Konstanz, 1994. 183–204. o.; *Schulteis, Emil*: A hazai orvospérezés története a nagyszombati orvosi kar felállításáig – Geschichte der ungarischen ärztlichen Ausbildung von der Errichtung der medizinischen Fakultät in Tyrnau. *Communicationes*, 51–53. (1969) 17–33. o.

⁸ Van Swieten tudományos, filozófiai nézeteinek legfontosabb forrásai: *Swieten, Gerard van*: Commentaria in Hermanni Boerhaave aphorismos de cognoscendis et curandis morbis. Bd. 1–4. Leiden, 1764.; *Uő*: Dess Freiherrn van Swieten Erläuterungen der Boerhaavischen Lehrsätze der Erkenntnis und Heilung der Krankheiten. 4. Teil, 2. Bd. Wien, 1771.; *Schwab, Simplizius*: Das Präsidium des Freiherrn Gerhard van Swieten und Anton v. Störk. Halle, Frankfurt, 1792. L. továbbá: *Lesky, Erna*: Albrecht von Haller, Gerard van Swieten und Boerhaavens Erbe. *Gesnerus*, 15. (1958) 120–140. o.

Jelen dolgozat nem terjedhet ki Mária Terézia egészségügyi és hadi reformjainak teljes körű ismertetésére, melyek az állami reformok sorába illeszkedtek, e helyen csak az előzmények közül a legfontosabb intézkedésekre utalok. Összefoglalóan a kérdéscről lásd *Walter, Friedrich*: Die thesianische Staatsreform von 1749. Wien, 1958.; *Uő*: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955. Wien–Köln–Graz, 1972. 89–139. o. Legutóbb: *Thomas Winkelbauer*: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte in der Neuzeit vom Vortragenden verfaßtes Skriptum der im Wintersemester 2011/12 an der Universität Wien gehaltenen Vorlesung. Wien, 2011. 66–85. o. (Interneten hozzáférhető: http://www.univie.ac.at/igl.ge-schichte/winkelbauer/ws_2011_2012/VO%20VVG_WS%202011-12_%20SKRIPTUM.pdf; a letöltés időpontja: 2013. május 10.) és lásd a következő két jegyzetben felsoroltakat.

⁹ A teljesség igénye nélkül lásd: Instituta Facultatis medicae Vindobonensis curante *Antonio Störck*. Wien, 1775.; *Uő*: Medicinisch-praktischer Unterricht für die Feld- und Landwundärzte der österreichischen Staaten. Wien, 1776.; *Novag, Lorenz*: Das Bürgerspital und das Versorgungs-Haus zu St. Marks in Wien. Wien, 1820.; *Rosas, Anton*: Kurzgefasste Geschichte der Wiener Hochschule im allgemeinen und der medizinischen Fakultät derselben insbesondere. Teil 1., Teil 2.1., Teil 2.2., Teil 3. Wien, 1843–1847.; *Kink, Rudolf*: Geschichte der Kaiserlichen Universität zu Wien. Bd. 1.: erster Teil: Geschichtliche Darstellung; zweiter Teil: Urkundliche Beilagen, Bd. 2.: Statutenbuch der Universität. Wien, 1854. Különösen: Bd. 1. 442. o. skk.; *Puschmann, Theodor*: Die Medizin in Wien während der letzten 100 Jahre. Wien, 1884.; *Neuburger, Max*: Die Erste Wiener Medizinische Schule seit Eröffnung des Allgemeinen Krankenhauses. In: Wiener Allgemeines Krankenhaus. Hrsg. v. Bundesministerium für Soziale Verwaltung, Innsbruck, Wien, München, 1935. 12–21. o.; *Lesky, Erna*: Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. (Archiv für Österreichische Geschichte, 122.) Wien, 1959. (A szakirodalom alapvető munkaként napjainkban is erre a monográfiára támaszkodik. A továbbiakban: *Lesky* 1959.)

Van Swieten reformtevékenységének ténye (Kosáry Domokos művelődéstörténeti monográfiája nyomán) beépült a magyar történeti közudatba is. Lásd: *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1983. 104. skk. o. és az ott található szakirodalmat. Az egészségügyi reformok Magyarországra vonatkozó rendeleteit összegyűjtötte és kiadta: *Linzbauer, Xavér Ferenc*: Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Buda, 1852–1856. 1. k. 821. skk. o. A korszak orvostörténeti, egészségügyi vonatkozásairól, beleértve a hadseregek ellátását és a hadi orvoslást Magyarországon lásd: *Magyary-Kossa Gyula*: Magyar Orvosi Emlékek. IV. k. Budapest, 1940. (Reprint: Budapest, 1995.) (passim).

¹⁰ Ennek, valamint a többi birodalmi közegészségügyi törvény tanulmányozásához lásd: *Frank, Johann Peter*: System einer vollständigen medicinischen Polizey. Bd. 1–4.: Mannheim, 1779–1788., Bd. 5.: Tübingen, 1813., Bd. 6.1–6.3.: Wien, 1817–1819., Supplement Bd. 1.: Tübingen, 1812., Suppl. Bd. 2–3.: Leipzig, 1825–1827.; *Uő*: System einer vollständigen medicinischen Polizey. Bd. 1–3. Wien, 1786–1787.; *Ferro, [Joseph Pascal]*: Sammlung aller Sanitätsverordnungen im Erzherzogthum Oesterreich... Bd. 1–10. Wien, 1798–1830. (Von. rendeleték.) Vő.: *Winslow, Jacques Bénigne*: Quaestio medico-chirurgica, quam praeside Jac. Benig. Winslow. Tuebatur Guill. Ruellan Dinannaeus. Sub hac verborum serie, an ad servandam prae foetu matrem, obstetricium hamatile, et aequae insons, quam ad servandam cum matre foetum sectio caesarea? Parisiis 24. Junii anno 1744. In: Disputationes chirurgicae selectae. Hrsg. von *Haller, Albrecht*. 3. Bd. Lausanne, 1755. 525–535. o. és l.: *Lesky* 1959. 47. o. skk.; *Rákóczi* 2005. 198. o.

hivatalból a birodalom egészség- és járványügyeinek központi adminisztrációjával, erre egy külön hivatalt állítottak fel, az egyetemnek immáron csak az orvosképzésre kellett koncentrálnia.¹¹ Az bécsi orvosképzés ennek köszönhetően elindult a specializáció útján, melynek következtében az 1770-es évektől külön tabori orvosokat kezdtek képezni.¹²

Még szintén Mária Terézia uralkodásának idején a császári és királyi osztrák hadsereg megreformálásának sorába tartozott az intézkedés, mely szerint az ezredtörzseknel egy ezredsebszt (Regimentschirurg), négy zászlóaljsebszt (Bataillonschirurgen), és egy nyolc fős alfelcseri stábot (Unterfeldscherer) kell 1772-től alkalmazni.¹³ Minden ezrednek saját orvosi-sebészeti készlettel és trepanációs felszereléssel kellett rendelkeznie.¹⁴ Az ezredsebszkeknek, akiket gyakorlatilag aztán 1757-től alkalmaztak folyamatosan,¹⁵ az 1770-es évektől egyetemi végzettséggel kellett rendelkezniük.¹⁶

II. József 1780-as évekbeli egészségügyi reformjainak középpontjában az a törekvés állt, hogy (hasonlóan a mintegy 3 400–3 800 fős államapparátus¹⁷ hivatalnoki kara képzettségi szintjének növeléséhez) a bécsi egyetem orvosi professzori karának kibővítésével, a gyakorlati orvosképzés előtérbe helyezésével, azaz az oktató gyakorlati ismeretek kiszélesítésével az orvosképzés színvonalá emelkedjék.¹⁸ Ezzel egyidejűleg

Külön említést érdemelnek e rendszerben az 1772-től tett alapítványok, melyek többek között a hadirokkantak ellátásáért, nyugdíjazásuk fedezeteként, kórházi gyógyításuk költségeinek biztosításáért, a gyógyszerkészlet kifizetéséért hoztak létre. Lásd: *Semek, Anton* (bearb. von): Geschichte der K. u. K. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts. IV. Bd. I. Theil. (Supplement zu den „Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs.“) Wien, 1905. (A továbbiakban: *Semek* 1905.) 600. o.

¹¹ *Neuburger, Max*: Das altemedizinische Wien in zeitgenössischen Schilderungen. Wien und Leipzig 1921.; *Müller, Ingrid*: Die schwere Geburt als moralisches Problem. Das Denkkollektiv der Wiener Geburtshelfer 1754–1838. (Habilitationsschrift zur Erlangung der Venia legendi für das Fach „Geschichte der Medizin und Ethik in der Medizin“ vorgelegt einer Hohen Medizinischen Fakultät der Ruhr-Universität Bochum von Dr. med. Stefan Schulz aus Salzgitter 2000.) Bochum, 2000. (A továbbiakban: *Müller* 2000.) A kitűnő orvostörténeti fejezeteket tartalmazó disszertáció internetes példányát használtam: <http://www-brs.ub.ruhr-uni-bochum.de/neta-html/HSS/Diss/SchulzStefan/diss.pdf>; (az utolsó letöltés időpontja: 2013. május 10.) 11–12. o.

¹² A téma alapvető forrásai: *Crantz, Heinrich Johann Nepomuk*: Einleitung in eine wahre und gegründete Hebammenkunst. Wien, 1770.; *Steideler, Raphael Johann*: Unterricht für Hebammen. Wien, 1774.; *Uö*: Sammlung verschiedener in der chirurgisch-praktischen Lehrschule gemachten Beobachtungen. Bd. 1–2.: Wien, 1776–1778., Bd. 3 unter dem Titel: Sammlung verschiedener in der medicinisch- und chirurgisch-praktischen Lehrschule, theils auch ausser derselben gemachter Beobachtungen chirurgischer Vorfälle, und widernatürlicher Geburten. Wien, 1781.; *Hunczovsky, Johann*: Medicinisch-chirurgische Beobachtungen auf seinen Reisen durch England und Frankreich, besonders über die Spitäler. Wien, 1783.; *Uö*: Anweisung zu chirurgischen Operationen. Für seine Vorlesungen bestimmt. Wien, 1785. (1808-ig további három kiadást ért meg.); *Uö*: Ueber die neuere Geschichte der Chirurgie in den k. k. Staaten. Eine Rede, gehalten am 8ten November 1787, als die k. k. Josephinische medicinisch-chirurgische Akademie zu Wien den Gedächtnistag ihrer Stiftung und Uebersetzung zum zweytenmale feyerte. Wien, 1787.; Plan zu einer gleichmässigen, auf allen Universitäten der österreichischen Monarchie zu beachtenden, Studienordnung in Bezug auf Arzneykunde, Wundarzneykunst und Pharmacie, welcher durch höchstes Hofdekret, vom 17. Februar 1804, in den k. k. deutschen Erblanden vorgeschrieben wurde. *Medicinische Jahrbücher des kaiserlich-königlichen österreichischen Staates*, 1. (1811). A szöveg: 8–25. o., magyarázatok: 25–29. o. Lásd továbbá: *Kirchenberger, S[alomon]*: Geschichte des k. und k. österreichisch-ungarischen Militär-Sanitätswesens. Wien, 1895.; *Bischoff, Ignaz Rudolph*: Trauerrede zum Andenken des k. k. Rathes, Stabsfeldarztes und Professors Dr. Wilhelm Joseph Schmitt. Gehalten im Hörsaal der k. k. medicinisch-chirurgischen Josephs-Akademie. Wien, 1829.; *Kirchenberger, S[alomon]*: Lebensbilder hervorragender österreichisch-ungarischer Militär- und Marineärzte. Wien und Leipzig, 1913. 237. s. (Idézi: *Rákóczi* 2005. 199. o.); *Lesky, Erna*: Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert. (Studien zur Geschichte der Universität Wien, 6.) Graz, 1965. (és 2. kiadás: Graz, Köln, 1965.); *Probst, Christian*: Der Weg des ärztlichen Erkennens am Krankenbett. Herman Boerhaave und die ältere Wiener medizinische Schule. (Sudhoffs Archiv, Beihefte 15.) Wiesbaden, 1972.

¹³ *Semek* 1905. 70. o.

¹⁴ *Uö*.

¹⁵ *Semek* 1905. 310. o.

¹⁶ *Semek* 1905. 248. o. A további strukturálódás következtében 1801-től már minden századnál kellett egy egyetemi végzettségű orvost és több alorvost is alkalmazni. *Uö.* 311–312. o.

¹⁷ A hivatalnoki kar létszámáról lásd *Winkelbauer* 8. jegyzetben hivatkozott munkáját, 84. o.

¹⁸ *Müller* 2000. 13. o.

a képzett orvosi kar létszámát is jelentősen emelni kívánta a császári reform, melynek egyik legfontosabb állomása a Josephinum 1785. november 4-i megalapítása volt. Az akadémia gyakorlati működtetésének háttérében a mintegy 1200 ágyas bécsi katonai kórház (Garnisonsspital) állott, az ott folyó gyógyítás érdekében kívántak nemcsak általános orvosokat, hanem immáron felsőfokú képzettséggel rendelkező sebészorvosokat (chirurgus) képezni.

A felsőfokú képzésben 1783-ban az orvosi egyetemen választható stúdiumként szerepelt a tábori sebészet, avagy katonarvos-tan, melynek következtében ún. protomedicusai és protochirurgusi diplomát lehetett kapni, s 1784-től doktorátust (Wundarzneikunde) is lehetett belőle szerezni – mindennek anyagi alapját egy évi 3 000 gulden alaptőkéjű, II. József által tett alapítvány teremtette meg az intézmény megalapítása előtti évben, 1783-ban.¹⁹ (Ennek előtte a Bécs melletti Gumpendorf katonai kórházban folyt gyakorlati sebészképzés a hadsereg számára.²⁰) A bécsi egyetem orvosi fakultása katonai orvosi képzésének funkcióját vette át 1785–86-ban a Josephinum, mely intézményben egyfelől és nagyobbrészt gyakorlati orvos- és sebészképzés működött, ugyanakkor az oktatómunka mellett tudományos kísérletezés is folyt, megvalósítva II. József e területre vetülő filozófiai indíttatású célkitűzéseit („Gelehrte und Männer der Wissenschaft”).²¹ A Josephinum másik feladata a szülészeti orvostan korabeli színvonalának jelentős emelése volt az erre a célra létrehozott, a tábori orvosi-, sebészi képzéstől elkülönítetten oktató fakultáson.²²

A Josephinum gyakorlati megvalósítása az intézmény első vezetőjének, igazgatójának érdeme: II. József egyik udvari orvosáé, az itáliai származású Giovanni Battista Brambilláé (Johann Alexander Ritter von Brambilla) (1728–1800). Brambilla a páduai egyetem orvosi karán végzett 1752-ben, s még abban az évben az osztrák császári hadsereg gyalogságához került ezredorvosnak. 1757-ben Bécsben sebészeti vizsgát tett az egyetem orvosi fakultásán, majd gróf Franz Moritz von Lacy (1725–1801) osztrák tábornagy mellett vett részt a hétéves háborúban. 1764-ben lett a császári trónörökös, József házi orvosa, annak élete végéig tanácsadója, bizalmasa.²³ A következő mintegy másfél évtizedben Józsefet elkísérte itáliai, oroszországi és más európai udvarokban és a Habsburg-birodalomban tett utazásaira, s a végiglátogatott katonai táborokban tett benyomások alapján a leendő császárral együtt dolgozták ki tábori egészségügyi reformjaikat. 1778-ban gyakorlatilag orvos-ezredesi beosztást kapott chirurgusként (Oberstabschirurgen, Protochirurgen der oberen Klasse), 1779-ben pedig a monarchia hadseregében felállított ún. katonarvosi szolgálat szuperintendense lett (Superintendent des militärärztlichen Dienstes). 1781-ben megnyitotta Bécsben az első Katonai Egészségügyi Iskolát (Militärische Sanitätsschule), ahol traumatológiai, higiéniai, járványtani ismereteket oktattak leendő orvosok, sebészek

¹⁹ Müller 2000. 13. o. Ekkortól adtak tehát ki speciális diplomát, a bécsi egyetemen ugyanakkor 1781-től oktatták a tárgyat külön. Uo. 14. o. Lásd összefoglalóan: *Grois, Bernhard*: Das Allgemeine Krankenhaus in Wien und seine Geschichte. Wien, 1965. (passim)

²⁰ Müller 2000. 14. o.; *Rákóczi* 2005. 213. o.

²¹ Müller 2000. 13. o. Részletesen: *Jantsch, Marlene*: Die Gründung des Josephinums. Seine Bedeutung für die Entwicklung der Chirurgie und des Militärsanitätswesens in Österreich. Wien, 1956.; *Schmidt, Gabriela*: Zur Hebung des Chirurgenstandes an der Josephs-Akademie. In: *Kunst des Heilens. Aus der Geschichte der Medizin und Pharmazie*. Hrsg. von Amt der NÖ Landesregierung, Abt. III/2 – Kulturabteilung. (Katalog des NÖ Landesmuseums, NF. 276.) Wien, 1991. 626–633. o. Az egyetem gyakorlati működéséről lásd Müller 2000. 41. skk. o.

²² Müller 2000. 14. o. A bécsi egyetem és a Josephinum szülészeti orvostana történetének hatalmas irodalma van, melynek ismertetésére e helyen nem térhetünk ki. E helyen utalásként megemlítjük, hogy Semmelweis Ignác is a Josephinumban működött kimagasló jelentőségű szülészeti programjának megvalósítása idején.

²³ Ő mondta például a császár halálakor a gyászbeszédet, lásd: *Brambilla, Giovanni Alessandro*: Rede auf den Tod des Kaisers Joseph II. Wien, 1790.

számára egy kétéves kurzuson.²⁴ Ebben az évben adták ki ugyanakkor az első, tevékenységük alapjait meghatározó rendeletgyűjteményt is a tábori orvosok számára.²⁵

A Josephinum 1785. évi alapítása után ténylegesen 1786. február 3-án kezdte meg működését a Brambilla által már két évvel korábban kidolgozott rendeletek, szabályok alapján,²⁶ mely elvek és szabályok az intézmény működését 1822-ig határozták meg.²⁷ A Josephinum 1820–1822, majd 1848–54 között átszervezés és felújítások miatt szüneteltette működését, 1874–1918 között pedig egy olyan oktatási intézményként folytatta tevékenységét, amelyik nem a katonai orvoslástan tejes egészére terjedt ki, hanem tovább specializálódott és csak a katonai sebészetre és a tábori higiénéjára terjedt ki. Az első világháború után beszüntette tevékenységét, mint említettük, 1920-tól múzeumként, tudományos gyűjteményként funkcionál.²⁸ Megnyitásától 1806-ig egyébként sok magyarországi vagy magyar származású hallgatója is volt, az akadémia minden nyolcadik sebészgyakornoka és kirurgus-hallgatója a végzett 708 főből magyar volt. 1785–1806 között a Josephinumban kétszer annyian szereztek sebész-szakképesítést, mint a magyar orvosi fakultáson.²⁹ A tanulmányok sikeres befejezése után a hallgatók a cs. kir. hadseregben kaptak beosztást: a fennmaradt források pontosan regisztrálták, hogy ki melyik alakulathoz került.³⁰

²⁴ Weiß, Karl: Brambilla, Johann Alexander Ritter von. In: Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 3. Leipzig, 1876. 233. o.; Habart, Johann: Unser Militär-Sanitätswesen vor hundert Jahren: ein urkundlicher Beitrag zur Sanitätsgeschichte des k. u. k. Heeres. Eingeleitet von Töply, Robert. Wien, 1896.

²⁵ Instrumentarium chirurgicum militare austracium. Wien, 1781.

²⁶ Brambilla, Giovanni Alessandro: Instruction für die Professoren der k. k. chirurgischen Militär-Akademie. Erster Theil die Schule betreffend. Zweiter Theil das Spital betreffend. Wien, 1784. (Interneten teljes terjedelmében hozzáférhető: http://books.google.hu/books?id=GiFFAAAcAAJ&pg=PR2&lpq=PR2&dq=medizinisch-chirurgische+Akademie+in+Wien&source=bl&ots=imCGXvqp2u&sig=hw6WY6wPUKM15nZeEz_QtoHegjM&hl=en&sa=X&ei=DQOFUbuBK4qbtQaEpoHACA&ved=0CHMQ6AEwCA#v=onepage&q=medizinisch-chirurgische%20Akademie%20in%20Wien&f=false; a letöltés időpontja: 2013. május 15.); Uő: Rede, die er bey der Eröffnung der neuen k. k. medicinisch-chirurgischen Akademie den 7. November 1785. gehalten hat. Wien, 1785. Valamint Uő: Verfassung und Statuten der josephinischen medicinisch-chirurgischen Akademie sammt der Ordnung bei Beförderung zu Magistrern und Doktoren der Chirurgie. Wien, 1786. (Interneten teljes terjedelmében hozzáférhető: http://books.google.hu/books?id=3kyZ1siYJ3EC&pg=PA328&lpq=PA328&dq=Wiener+Institut+%C3%BCr+Geschichte+der+Medizin+im+Josephinum+source=bl&ots=Z3wB7i42Ah&sig=B2ToudQGaUjK85LZABoeFc_OEJw&hl=en&sa=X&ei=9QuBUaUoHStAal4CwCA&ved=0CFEQ6AEwBTgo#v=onepage&q=Wiener%20Institut%20f%C3%BCr%20Geschichte%20der%20Medizin%20im%20Josephinum&f=false; a letöltés időpontja: 2013. július 10.) L. továbbá: Abhandlungen der römisch kaiserl. königl. Josephinischen medicinisch-chirurgischen Akademie zu Wien. Wien, 1787. Ezek részletes elemzése: Belloni, Luigi: Die Schriften von G. A. Brambilla. Über die Geschichte der österreichischen Chirurgie von 1750–1800 (mit besonderer Berücksichtigung des Urzustandes des Josephinums). In: Wien und die Weltmedizin. 4. Symposium der internationalen Akademie für Geschichte der Medizin, veranstaltet im Institut für Geschichte der Medizin der Universität Wien 17.–19. September 1973. Hrsg. von Lesky, Erna. (Studien zur Geschichte der Universität Wien, IX.) Wien, 1974. 32–48. o.

²⁷ Isfordink, Johann Nepomuk: Rede zur Feyer der Wiedereröffnung der medicinisch-chirurgischen Josephs-Akademie. Gehalten den 6. November 1824. Wien (Hof- u. Staats-Druckerey), 1824. (Interneten hozzáférhető: http://books.google.at/books?id=FstTAAAcAAJ&pg=PR3&lpq=PR3&dq=Rede+zur+Feyer+der+Wiederer%C3%B6ffnung+der+medizinisch-chirurgischen+Josephs-Akademie+source=bl&ots=OT6-HrBCVP&sig=aCuQ-Uee4G_M51557cJfDb9yCdVY&hl=en&sa=X&ei=J83Ubu9JYmptAbPloGADQ&redir_esc=y; a letöltés időpontja: 2013. május 4.)

²⁸ Lesky, Erna: Das Wiener Institut für Geschichte der Medizin im Josephinum. Wien, 1970.¹, 1979.² (passim); Göger, Helmut – Skopec, Manfred: A Short Survey of Several Important Medical History Collections in Vienna, Notably Those of the Josephinum. In: UMAC Journal Proceedings of the 7th Conference of the International Committee of ICOM for University Museums and Collections – Vienna, 19th–24th August 2007. Ed. Sally MacDonald, Nathalie Nyst, Cornelia Weber. Wien, 2008. (Interneten hozzáférhető: <http://edoc.hu-berlin.de/umacj/1/groeger-helmut-97/XML/Groeger&Skopec.xml>; a letöltés utolsó időpontja: 2013. május 4.) (1962–1965 között az épület teljes renoválása miatt a gyűjtemények zárva voltak.) Koblizek, Ruth: „Medizin und Bau” – die wissenschaftliche Erschließung der Bau- und Nutzungsgeschichte des Josephinum. In: www.meduniwien.ac.at/.../material/projekt%20bau.do.../ (A letöltés időpontja: 2013. május 1.)

²⁹ Rákóczi 2005. 204., 213. o.

³⁰ Rákóczi 2005. 209–211. o.

A Josephinum elméleti tudástárának forrása annak könyvtára, a gyakorlati képzés egyik alappillére pedig anatómiai viaszpreparátum-gyűjteménye volt. Mindkettő kialakítása már évekkel a megnyitás előtt elkezdődött, hogy mire az oktatás elkezdődik, a tanári kar és a hallgatók részére megfelelő segédanyagok, tananyagok álljanak rendelkezésre.

Viaszpreparátumok mint a XVIII. századi anatómiai oktatás korszerű elemei

A bécsi Josephinum valóságoshoz nagyon hasonló viaszábui, 1192 darabot számláló viaszpreparátum-gyűjteménye a világ egyik legrégebb és legteljesebb muzeális értékű orvosi, anatómiai tanségédlet-gyűjteménye. A sebészeti, szülészeti oktatást szolgáló preparátumok az anatómiai, kórbonctani, patológiai oktatás igen szemléletes alappillérei voltak a XVII–XIX. századi oktatásában.³¹ A bécsi Josephinum jelensége nem egyedi, a viaszpreparátumok alkalmazása az egyetemi oktatásban Európában Londontól Párizsig, Aildorfon, Amszterdamban át Itáliáig és Szentpétervárig a korszakban bevett gyakorlatot jelentették.³² Az egyetemi előadótérnek a XVII. századtól a XIX. századig az emberi test tanulmányozásának korabeli, nagyon teatrális szinterei voltak (Theatrum anatomicum), ahol az összegyűlt egyetemi hallgatóság (és olykor a laikus közönség is) – megfelelő számú tetem hiányában – a speciálisan erre a célra készített, az eredeti emberi testekhez megszólalásig hasonló viaszábuk megfigyelésén, tanulmányozásán keresztül sajátíthatta el az anatómiai ismereteket.

Giovanni Battista Brambilla, tudatosan átgondolt terv alapján, a bécsi viaszpreparátum-gyűjtemény darabjait már a megnyitás előtt kb. egy évtizeddel elkezdte gyűjteni. Egy, az ilyen preparátumok leghíresebb központjának számító firenzei műhelyhez fordult, amely a példaként szeme előtt lebegő, 1782-ben magángyűjteményként megnyíló, ún. *Reale Museo di Fisica e Storia Naturale* (köznapi nevén: *La Specola*) számára is készített figurákat, majdnem 2 800-at Felice Fontana (1720–1805) anatómus, igazgató és Paolo Mascagni (1752–1815) anatómus tervei alapján és irányításával.³³ A bécsi Josephinum plasztikus gyűjteménye lényegében a firenzei kollekción egyidejű kópiájának, másolatának tekinthető.³⁴

³¹ *Schnalke, Thomas*: Der expandierte Mensch – Zur Konstitution von Körperbildern in anatomischen Sammlungen des 18. Jahrhunderts. In: *Medizin, Geschichte und Geschlecht. Körperhistorische Rekonstruktionen von Identitäten und Differenzen*. Hrsg. von *Stahnisch, Frank – Stegner, Florian*. Stuttgart, 2005. 63–83. o. (Interneten elérhető: http://books.google.hu/books?id=qKQl0ajzhNYC&pg=PA286&lpg=PA286&dq=wiener+institut+%f%C3%BCr+geschichte+der+medizin+im+josephinum+bibliothek&source=bl&ots=VJ2YV9J_f&sig=veuP495WqqBu6NZY9QPVS914yrl&hl=en&sa=X&ei=IxeFUE7oCcap4gS9m1CQAw&ved=0CFcQ6AEwBTge#v=onepage&q=wiener%20institut%20f%C3%BCr%20geschichte%20der%20medizin%20im%20josephinum%20bibliothek&f=false; a letöltés időpontja: 2013. május 4. Az utolsó két oldal hiányzik. A továbbiakban: *Schnalke* 2005.) A korabeli itáliai gyűjtemények leírására lásd: *Storia delle scoperte fisico-medico-anatomico-chirurgico fatte dagli illustri italiani*. 1–3. k. H. n., 1780–1782.

³² *Skopec, Manfred*: Anatomie in Wachs. In: *Skopec, Manfred – Gröger, Helmut*: Anatomie als Kunst. Anatomische Wachsmodele des 18. Jahrhunderts im Josephinum in Wien. Wien, 2002. 31–73. o.; *Anatomie als Kunst: anatomische Wachsmodele des 18. Jahrhunderts im Josephinum in Wien*. Hrsg. von *Skopec, Manfred*. Mit Textbeiträgen von *Almhofer, Edith* und Photographien von *Koller, Alexander*. Wien, 2002.; *Schnalke* 2005. 64., 66., 69., 75. o., a 64. o. 3. jegyzetében és 65. o. 7. jegyzetében összefoglaló irodalommal.

³³ *Gröger, Helmut*: Die Sammlung anatomischer Wachspräparate der Medizinisch-chirurgischen Josephs-Akademie. In: *Anatomie und Anatomische Sammlungen im 18. Jahrhundert*. Hrsg. von *Schultka, Rüdiger – Neumann, Josef N.*, unter Mitarbeit von *Weidemann, Susanne*. Berlin, 2007. 317–330. o. Lásd a Josephinum honlapján található történeti ismertetőt: <http://derstandard.at/3250425/Medizingeschichte-die-unter-die-Haut-geht> (az utolsó letöltés időpontja: 2013. május 5.) is.

³⁴ *Schmidt, G.*: Sammlung anatomischer und geburtshilfflicher Wachsmodele. In: *Institut für Geschichte der Medizin der Universität Wien*. Wien, 1999. 37–40. o.; *Gröger, Helmut*: Die Sammlung anatomischer und geburtshilfflicher Wachsmodele als Lehrmittel. Lásd a Skopec és Gröger által szerkesztett, 32. jegyzetben hivatkozott kötetben, 125–149. o.; *Schnalke* 2005. 78. o.

Egyedülálló, hogy a gyűjtemény mind az 1192 darabja, ami annak idején II. József császárnak mintegy 30 000 guldenjébe került, a mai napig, restaurált állapotban, az eredetileg számukra, velencei üvegből, rózsá- és paliszander fából készített vitrinekben hiánytalanul megvan.³⁵

A tudás felvilágosodás-kori tárháza: orvosi könyvgyűjtemény a reformok gyakorlati és reprezentációs megvalósításának eszközeként

A Josephinum másik különlegessége manapság annak egyedülálló könyvtára. A törzsgyűjteményt mint egyetemi tanszéglet-gyűjteményt szintén Brambilla alapozta meg saját könyveivel, s az ő könyvtárának köteteihez csatlakoztak a birodalom területén lévő, felosztott szerzetesrendek könyvtárainak kötetei, melyeket koncepciózusan gyűjtöttek egybe II. József utasításának értelmében, s hordtak be az intézmény falai közé. A gyűjtemény első öre, a Josephinum első könyvtárosa Burkart Eble katonarvos volt 1799–1839 között.

Napjainkban a könyvtár mintegy 11 500 muzeális értékű orvosi, természettudományos kötetet számlál, melyből 12 inkunabulum (ősnyomatvány), a legrégebbi egy 1478-ból származó pestis-traktátum, 444 mű XVI. századi, 629 darab XVII. századi, s a XVIII. századból mintegy 2759-et őriznek. Külön érdekesség, hogy a műveknek csak egyharmada latin, a könyvek több mint fele, 56%-a német nyelvű. A sebészeti irodalom mellett megtaláljuk benne a korabeli anatómiai, szülészeti és nagy számban szemészeti irodalmat, de zoológiai, botanikai, kémiai, mineralógiai, orvos-filozófiai, asztrológiai, állatorvosló stb. könyveket is. Egyedülálló egységet képez benne egy muzeális akvarell-kollekció, Georseph Beer (1763–1821) szemészeti tárgyú vízfestményei.³⁶

Köztudott, hogy a XVIII. századi felvilágosult abszolutista udvarok fejei a porosz Nagy Frigyesről II. Józsefen át Katalin orosz cárnőig az uralkodói hatalom megerősítése céljából hatalmas építkezéseket folytattak. A hatalom reprezentációs terei kibővültek, nemcsak fizikai értelemben (új palotaszárnyak vagy teljes palotaegyüttesek épültek, a potsdami Sanssouci-parkban lévő kastélytól – Neue Palais – Nagy Katalin nyári palotáiig), hanem átvitt értelemben is. Az uralkodó politikai hatalmát az európai hatalmi színtéren reprezentáló, túldimenzionált új paloták, külön épületek egy újfajta szellemiség, uralkodói magatartásforma szimbolikus terei is voltak egyben. Az udvar középpontjában

³⁵ Lesky, Erna: Zur Revitalisierung des Josephinums und der Sammlung anatomischer und gebursthilflicher Wachspräparate in Wien. In: Atti del I. congresso internazionale sulla ceroplastica nella scienza e nell'arte. Biblioteca della „Rivista di storia delle scienze mediche e naturali“, Vol. XX. Firenze, 1977. 421–426. o.; Gröger, Helmut – Skopec, Manfred: Medical history collections of the Medical University Vienna in transition. In: <http://edoc.hu-berlin.de/umacj/1/groeger-helmut-97/XML/Groeger&Skopec.xml> (Lapszám nélkül. A letöltés időpontja: 2013. május 1.)

³⁶ Lesky, Erna: Bibliothek und Bildarchiv des Institutes für Geschichte der Medizin der Universität Wien. In: Daten, Dienste, Dokumente. Wissenschaftliches Dokumentations- und Informationswesen in Österreich. Zielsetzungen, Beispiele. (Hrsg. vom Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung.) Wien, 1978. 229–231. o.; Klebel, Burkhard – Dunkl, Erika – Oswald, Gertrud: Bibliothek des Instituts für Geschichte der Medizin an der Universität Wien. In: Handbuch der Historischen Buchbestände in Österreich. Bd 1.: Wien. Teil 1. (Hrsg. von der Österreichischen Nationalbibliothek.) Hildesheim, 1994. 209–218. o.; Ribar, F.: Die Geschichte der Bibliothek der Gesellschaft der Ärzte in Wien 1837–1987. Wien, (ÖNB) 1990. (passim); Bauer, B.: Die Errichtung der Zentralbibliothek für Medizin in Wien. *Bibliotheksdienst*, 29. (1995) 4–5. sz. 656–664. o.; Uő: Die Zentralbibliothek für Medizin in Wien. Errichtung, Struktur und Funktion. *Biblos*, 44. (1995) 2. sz. 349–353. o.; Uő: Das kulturelle Erbe der Medizinischen Universität Wien: Erhaltung und Erschließung der Josephinischen Bibliothek. *VÖB Mitteilungen*, 59. (2006) 2. sz. 35–39. o.; Uő: NS-Provenienzforschung und Restitution: ethische Verpflichtung und strategische Aufgabe für Bibliotheken – am Beispiel der Universitätsbibliothek der Medizinischen Universität Wien. In: NS-Provenienzforschung an österreichischen Bibliotheken: Anspruch und Wirklichkeit. Hrsg. von Bauer, B. – Köstner-Pemsel, C. – Stumpf, M. (Schriften der Vereinigung Österreichischer Bibliothekarinnen und Bibliothekare, 10.) Graz–Feldkirch, 2011. 207–222. o.

a fogadóterem mellett a könyvtár helyezkedett el. Érdekes párhuzam: míg a porosz Nagy Frigyes könyvtárában, ahol a könyvespolcok rendjét egy tartószerkezeten a hadizsákmányként odakerült Apolló, Homérosz, Szókratész és az Ismeretlen Filozófus márvány mellszobrai törték meg, addig egy másfajta „hadizsákmányként” II. József a már említett, felosztott szerzetesrendek könyveit egy új szellemi központban, a Josephinumban halmozta fel. A téka Frigyes szándéka szerint az új uralkodói korszak mentalitását reprezentálta: a könyvbarát, s ennek köszönhetően kiemelkedő műveltséggel rendelkező államférfi, abszolút monarcha életterének legfontosabb színterét. Így vált a könyvtár a hatalom centrumává, a műveltség pedig a hatalom legfőbb forrásává. Ez a mentalitás, gondolati tartalom jelentkezik az osztrák felvilágosult abszolutista II. József császárnál is a Josephinummal kapcsolatban: egészségügyi elgondolásai, reformjai megvalósításának érdekében egy teljesen új, külön erre a célra építtetett épületet, palotát emeltetett, amely a tudomány, a tudományos képzés színtere, ugyanakkor a tudás tárháza, a felvilágosult gondolati tartalmak tere, annak könyvtára pedig, mint a tudás legfőbb forrása, e tér gyakorlati leképeződése. A Josephinum tehát gyakorlati hasznát és célját tekintve nemcsak egy új intézménynek adott otthont, hanem, uralmát szimbolizálva és reprezentálva, a császár privát elgondolásainak és ezáltal akarata érvényesülésének is új színteret adott. Hiszen már magát az intézményi is róla nevezték el! Mindennek alátámasztására, nyomatékosítására II. József az akadémia megnyitásának emlékére érmet veretett, s a végzett, szolgálatot végző sebészek, katonaoorvosok részére pedig külön kitüntetést alapított, illetve adományozott.

Emlékérmek és kitüntetések: II. József reformjainak szimbolikus leképeződései

József császár a Josephinum alapításának tiszteletére kétféle emlékérmet veretett, egy nagyobbat és egy kisebbet. A nagyobbik egyik példánya ma a budapesti Hadtörténeti Múzeum éremgyűjteményét gazdagítja. Az 58,9 mm átmérőjű, vasból vert érem 1785-ben készült, Johann Nepomuk Wirth (Würth) (1753–1811) bécsi vésnök munkája (*1. és 2. kép*).³⁷ Leltári száma: HTM 1017/É. A Múzeumba vásárlás útján került a két világháború között, Niklovits Károly (1886–1960) postatiszt, éremgyűjtő, numizmata adta el az intézménynek 20 koronáért. Előlapján II. József jobbra néző mellképe látható, fején babérkoszorúval. Körirata: IOSEPHVS II AVGVSTVS. Alul: I•N•WIRT•F• (Johann Nepomuk Wirt fecit/készítette.) Hátlapján a Josephinum szép, szimmetrikus épülete látható, fölötte a körirat: CVRANDIS MILITVM•ET MORBIS•ET•VVLNERIBVS. (A katonák betegségeinek és sebeinek gyógyítására.) Az épület alatt a szelvényben: ACADEMIA MEDICO CHIRVRGICA INSTITVTA•VIEN•NAE•MDCCLXXXV• (Az orvosi–sebészeti akadémia megalapítása, Bécs, 1785.) háromsoros felirat olvasható. A szakirodalomból ismert az érem egyik ezüstből készült példánya is, a Montenuovo-gyűjtemény darabja volt a XIX. század utolsó harmadában,³⁸ valamint aranyból és ezüstből készített, 60 mm átmérőjű, szép példányai Václav Měříčka leírásában, az arany 140 grammos, az ezüst 80 grammos tömeggel.³⁹

³⁷ Számos érmet készített, többek között ő készítette el a Ratio Educationis emlékermét. A Nemzeti Múzeum Éremtárának példányát közli: <http://mek.oszk.hu/01900/01902/html/index164.html> (A letöltés időpontja: 2013. július 8.)

³⁸ Collectio Montenuovo. Verzeichniss verkäuflicher Münzen aus der Fürstlich Montenuovo'schen Münzsammlung. Österreich–Frankfurt am Main, 1885. 2164. sz. 145. o.

³⁹ Měříčka, Václav: Orden und Ehrenzeichen der Österreichisch–Ungarischen Monarchie. Wien–München, [1974.] (A továbbiakban: Měříčka 1974.) 14–15. o.

A kisebbik emlékérem ezüsből készült darabjai közül is őriz két példányt a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteménye (3–4. kép).⁴⁰ A 2412/É leltári számú tárgynak megvan a törzslapja, melyről megtudhatjuk, hogy azt szintén Niklovits Károlytól vásárolta a Múzeum 30 koronáért, átmérője 35 mm, súlya pedig 13,1 gramm (a másik érem 35,8 mm átmérőjű, 13,08 gramm).

Az ezüst emlékérem előlapján – a nagy emlékéremhez hasonlóan vagy annak mintájára – II. József császár jobbra néző profilképe látható, fején babérkoszorúval. Körirata: IOSEPHVS II AVGVSTVS. A portré alatt: DONNER. Ignaz Donner (1755–1804), a neves bécsi éremművész dinasztia egyik tagja készítette.⁴¹ A hátlapon a négysoros felirat: ACADEMIA MEDICO CHIRVRGICA MILITARIS.⁴²

Történeti előzményként meg kell említenünk, hogy a bécsi invalidusház 1750. évi alapításának emlékére annak idején Mária Terézia hasonló nagyságú érmekeztetést veretett, melyek előlapján egy féllábú, fekvő rokkant köszönő pózban fordulva mutat az intézmény vésett képe felé, hátlapján pedig a császári kétfejű sas található.⁴³ A Josephinum érmének feliratát egyébként az épület homlokzatán található, még előző évben, 1784-ben készült dombormű is tartalmazza (5. kép),⁴⁴ Wirth minden bizonnyal innen vette az éremfelirat ötletét. Az érem utóéletének külön érdekessége, hogy nyomán dombormű is készült (6. kép). II. József Josefsplatzon (Hofburg) álló 1807-ben készült emlékművének – Franz Anton Zauner (1746–1822) és Friedrich Heinrich Füger (1751–1818) alkotása – domborművei közül (jobb hátsó oszlop, második dombormű) az egyik a Josephinum alapítása emlékérmének hátlapja alapján készült.

Az emlékérem kiadásának a XVIII. század végére mondhatni már évszázad óta kialakult funkciója volt. Nemcsak döntő csaták, győzelmek, várfoglalások, hanem alapkövetélek alkalmával, nevezetesen épületek, terek, emlékművek elkészítései, kiemelkedő jelentőségű politikai vagy más események során, ahogyan Európa-szerte, a Habsburg udvarban/biroda-lomban is bevett szokás volt emlékérmeket veretni.⁴⁵ Mindemellett egy-egy emlékérem kiadása egyben a politikai reprezentáció egyik klasszikus megnyilvánulási formája is volt a korban. A II. József reformjainak sorozatába illeszkedő Josephinum megalapításának és megnyitásának, tehát a császár egyik politikai-filozófiai indíttatású cselekedetének programozott, szimbolikus megjelenítése. Jelen emlékérem esetében az üzenet nyilvánvaló: a babérkoszorús császári portré az intézményalapító dicsőségét hirdeti, a Josephinum épületének vésete pedig direkt információt ad magáról az uralkodói gesztusról. Az orvosi képzés magas színvonalát, megújulási, fejlődési képességét, valamint az oktatás megújítását és mindezzel összekapcsolva az államot kiszolgáló hadsereg

⁴⁰ Leltári számuk: HTM 0891/É. és 2412/É.

⁴¹ Az éremvésnök dinasztia első tagja Anton Sebastian Donner (1705–1763) volt a körnöci és halli pénzverdében. (Körnöcbányára 1751-ben érkezett és ott a pénzverésre szolgáló bélyegeket készítette.) Az ő fia Ignaz, akinek számos híres, szép érme maradt fenn, többek között a Belgrád visszafoglalásának emlékére vert különböző érme. Anton Sebastian fivére, Mattheus Donner (1704–1756) pedig a vésnökakadémia igazgatója volt. Lásd: http://hu.wikibooks.org/wiki/Heraldikai_lexikon/Donner (A letöltés időpontja: 2013. július 8.)

⁴² További példányainak leírása: lásd az 38. jegyzetben hivatkozott munkát, 2165. sz., 145. o. (13 grammos és 25 mm-es emlékérem.)

⁴³ Ehren-Zeichen. (Kriegs-Denkzeichen, Verdienst- und Dienstalters-Zeichen) der erloschenen und blühenden Staaten Deutschlands und Österreich-Ungarns. Nachtrag. Von *Hermann v. Heyden*. Meiningen, 1898. 1149. sz. 10. o. Előlapján a körirat: „Providentia Augustae. Miles emeritus • condigne nutrius • MDCCCL.” A hivatkozott példány 59 mm átmérőjű, bronzból készült.

⁴⁴ A pontos homlokzati felirat: PROVIDENTIA ET AUSPICII • IMP. CAES. IOSEPHI II • SCHOLA ANATOMICO MEDICO CHIRURGICA • MILITUM VULNERIBUS ET MORBIS CURANDIS SANANDISQUE INSTITUTA • OMNI SUPELLECTILE SALUTARIS ARTIS QUE MANU MEDETUR INSTRUC-TA.

⁴⁵ Összefoglalóan lásd *Makai Ágnes – Szoleczky Emese*: Bonaparte Nappóleon „halhatatlan emléke”. Napóleonhoz fűződő érme a magyar Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai gyűjteményében. In: *Acta Musei Militaris in Hungaria • A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 11. Budapest, 2010. 229. o.

katonáinak ellátását, gyógyítását és a mindezt egybekötő józsefi bürokrácia létjogosultságát, hatékonyságát, vagyis a felvilágosodás eszmekörének alappilléreit és egyik kiváló produktumát, az intézményalapítás mögöttes tartalmi jelentését tolmácsolja az érem metaforikusan és egyben tárgyiasult formában oly módon, hogy üzenete egyértelmű: mindez II. József császár törekvésének gyümölcse. Ezt az érmet is, mint a korban a hozzá hasonlókat tömegével készítették (vasból, bronzból ezüsből, aranyból), s a tekintetben is a „szokásrendbe” illeszkedik, hogy az előlapon az uralkodói portré látható.⁴⁶ Propagálja a hadsereget, mint az állam egyik legfontosabb intézményét, befolyásolja a közvéleményt a tekintetben, hogy sugalmazza a gondoskodó állam és uralkodójának eszméjét.

Ugyanebbe a gondolati körbe, reprezentációs sorba illeszkedik az esemény kapcsán az első, katonarvosoknak adományozható kitüntetés megalapítása is Európában.⁴⁷ II. József 1785-ben érdemérem (Verdienstmedaillen) alapított legelsőként kifejezetten katonarvosoknak, sebészeknek, akik a monarchia hadseregében szolgáltak, s amelyet József haláláig, 1790-ig adományoztak. Az érdemérmeket a már említett két bécsi éremművész, Wirt és Ignaz Donner készítette. Három fokozata volt, a nagy, a közepes és a kis ezüst érdemérem, elnevezésük: Große, Mittlere und Kleine Silberne Verdienstmedaille für Militärchirurgen (Nagy-, Közepes- és Kis Ezüst Érdemérem Katonasebészek részére).⁴⁸ A nagyot és a közepeset Wirt, a kicsit Donner véste – e kettősséget első pillanatra furcsának vélhetjük, azonban, mint a továbbiakban látni fogjuk, logikus magyarázata van.⁴⁹ A velencei Fattovich-gyűjtemény állítólag az egyetlen, amelyik mindhárom változattól őriz egy-egy darabot, mindegyiket eredeti, korabeli citromsárga és fekete szalagon, mely szalagot 1812/13-ig használták.⁵⁰ A Nagy Ezüst Érdemérem átmérője kb. 50 mm, súlya 113 gramm, a középső fokozaté kb. 43 mm-es átmérőjű és súlya 45 gramm, a Kis Ezüst Érdemérem pedig kb. 35 mm átmérőjű és 14 grammos.⁵¹ Mindhárom érdemérem előlapján II. József császár – már ismert és ismertetett – babérkoszorús, jobb felé néző profilja látható, azonos, már szintén ismert körirattal: IOSEPHVS II AVGVSTVS. A Nagy és Középső Ezüst Érdemérem hátlapján csak felirat van: BENE MERENTIBVS DE ARTE MEDICO CHIRVRGICA PRAEMIVM (Az orvosi-sebészeti tudomány dicső szolgáltatának jutalmául).⁵² Külön érdekesség, hogy a Kis Ezüst Érdemérem hátlapjának felirata ezektől eltér. Ugyanakkor számunkra már ismerős, hiszen az emlékérmek feliratával azonos: ACADEMIA MEDICO CHIRVRGICA MILITARIS.⁵³ – Az eltérő felirat összefügg azzal is, hogy azt két különböző vésnök készítette. Továbbá elmondhatjuk, hogy a Josephinum alapításának emlékére vert kisebbik, ezüsből készült emlékérem a katonarvosi kitüntetés legelső fokozatául is szolgált, a különbség csak abban volt, hogy a kitüntetés esetén a szalag befűzésére szolgáló szalagtartó fület is az éremhez forrasztották.

Áttekintve a Josephinum megalapításának történetéhez kapcsolható numizmatikai emlékeket, elmondhatjuk, hogy azok kiadása előre, koncepciózusan megtervezett, jól felépített, logikusan végigvezetett reprezentációs ceremóniasorozatba illeszkedik. Hár-

⁴⁶ Vö.: *uo.* 233. o.

⁴⁷ Schwarz, Walter A.: Die militärischen Dekorationen der Monarchie. In: Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Hrsg. von Stotzer, Johann und Steeb, Christian. Graz, 1996. 276. o.

⁴⁸ Měřička 1974. 215. o.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Měřička 1974. 215–217. o.

⁵¹ Měřička 1974. 217. o.

⁵² Példányait ismertetik: Ehren-Zeichen. (Kriegs-Denkzeichen, Verdienst- und Dienstalters-Zeichen) der erloschenen und blühenden Staaten Deutschlands und Österreich-Ungarns. Nachtrag. Von Hermann v. Heyden. Meiningen, 1898. 1001. sz. 236. o. (Nagy Érdemérem.) és Měřička 1974. 215. o.

⁵³ Lásd: Měřička 1974. 216. o. Egy másik példánya: Heyden előző jegyzetben hivatkozott munkájában, 1002. sz. 237. o. és a 38. jegyzetben hivatkozott munkában, 2165. sz. 145. o.

mas céljuk volt. Egyfelől szimbolizálták, kifejezték és propagálták a császári hatalmat, másrészt tárgyasult formában megőrkítették egy, a kor színvonalán nagyon korszerű katonai és egyben orvosi intézmény megalapítását, s nem utolsó sorban az érintettek elismerését szolgálták azt az üzenetet is hordozva, hogy Josephinumban végzett katonai szakorvosok hadseregbeli pályafutása és munkájuk elismerése az államhatalom és az azt megtestesítő uralkodó által biztosított.

1. kép

A Josephinum alapításának tiszteletére vert nagyobbik, vasból készült emlékérem előlapja (ltsz.: HTM 1017/É)

2. kép

A Josephinum alapításának tiszteletére vert nagyobbik, vasból készült emlékérem hátlapja (ltsz.: HTM 1017/É)

3. kép

A Josephinum alapításának tiszteletére vert kisebbik, ezüsből készült emlékérem előlapja (ltsz.: HTM 0891/É)

4. kép

A Josephinum alapításának tiszteletére vert kisebbik, ezüsből készült emlékérem hátlapja (ltsz.: HTM 0891/É)

5. kép

A Josephinum 1784-ben készült homlokzatának domborműve

6. kép

II. József Josefsplatzon álló, 1807-ben készült emlékművének egyik domborműve